

Степан ДУСЯК

УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ ПІЛЬГОВОГО ОПОДАТКУВАННЯ ДОХОДІВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ В УМОВАХ ФІНАНСОВОЇ КРИЗИ

Розглянуто фіскальну та регулюючу роль податку з доходів фізичних осіб в умовах фінансової кризи. Визначено основні недоліки механізму надання податкового кредиту при оподаткуванні доходів фізичних осіб. Запропоновано шляхи удосконалення та підвищення ефективності оподаткування доходів фізичних осіб.

У сучасних умовах реструктуризації економіки України важливе місце займає проблема ефективності податкового регулювання доходів фізичних осіб. Податкові важелі впливу на доходи населення в країнах з розвинутою ринковою економікою здатні сприяти налагодженню взаємовідносин між державою та громадянами – платниками податків – шляхом подолання суттєвих соціальних диспропорцій та вирівнювання доходів громадян на основі принципу податкостроможності.

Як відомо, система оподаткування доходів фізичних осіб, з одного боку, є вагомим джерелом забезпечення фінансової бази держави, а з іншого – головним знаряддям реалізації її економічної доктрини. Через механізм оподаткування доходів фізичних осіб держава намагається реалізувати фіскальну функцію і забезпечити стабільну дохідну базу і, водночас, чинити регуляторний вплив на розмір заощаджень громадян, діяльність суб'єктів господарювання з метою оптимального здійснення обраної стратегії розвитку. Адже прагнення до реалізації головної цілі соціально-економічного прогресу – зростання національного багатства та добробуту громадян – передбачає створення підґрунтя для ре-

ального й довгострокового економічного зростання.

Вагомий внесок у розвиток теоретичних та емпіричних досліджень проблематики оподаткування доходів громадян здійснили такі вітчизняні науковці, як В. Вишневський, О. Данілов, Л. Демиденко, С. Каламбет, О. Кириленко, А. Крисоватий, Е. Лібанова, І. Луніна, В. Мандибур, С. Лекарь, А. Соколовська, В. Федосов, К. Швабій, І. Шевчук, Т. Яроцька та інші. Проте в умовах фінансової кризи виникає необхідність у вдосконаленні системи ринкових регуляторів з метою їх ефективного використання для згладжування негативних наслідків економічного спаду. Тому на сучасному етапі потребують глибинних наукових досліджень питання оптимізації механізму пільгового оподаткування доходів фізичних осіб в процесі пошуку шляхів відновлення економічної рівноваги.

Метою дослідження є виявлення існуючих недоліків та висвітлення напрямків реформування податку з доходів фізичних осіб шляхом удосконалення механізму надання податкового кредиту, враховуючи необхідність використання соціально-регулюючої дії цього податку, посиленої негативним впливом фінансової та економічної кризи на суспільний добробут громадян.

Адміністрування податків – це винятково прерогатива держави, адже вона є політичним інститутом, що представляє інтереси суспільства. Тому побудова ефективної системи оподаткування – одне з основних завдань Уряду, яке визначається збалансуванням інтересів держави та її суб'єктів при розподілі й перерозподілі валового внутрішнього продукту. З точки зору громадянського суспільства, політика в сфері оподаткування має здійснюватись відповідно до постулату, що держава існує для забезпечення соціально-економічного добробуту громадянина, як індивіда, який перебуває під її владою та захистом. З іншого боку, громадяни мають певні обов'язки перед суспільством щодо сплати податків. Адже вони є споживачами суспільних благ, що їх забезпечує держава, джерелом фінансування яких є податки.

Вітчизняні реалії у сфері оподаткування характеризуються негативними процесами, що породжені, передусім, неузгодженістю інтересів суб'єктів господарювання, нестабільністю та недосконалістю податкового законодавства, низьким рівнем податкової культури і дисципліни тощо. Водночас внутрішня дисгармонія податкової системи посилюється зовнішнім несприятливим впливом світової фінансової кризи, від наслідків якої нині страждають національні економіки більшості країн світу. Сучасна фінансова криза не тільки принесла багато нових проблем, але й виступила каталізатором існуючих суспільних негараздів, зокрема у сфері оподаткування.

Погіршення економічної ситуації відобразилось на зменшенні обсягів виробництва та доходів населення, зростанні рівня інфляції та безробіття, скороченні заощаджень в банківській системі, а також сприяло ескалації соціальної напруги. Вирішення зазначених проблем вимагає пошуку ефективних інструментів державного

регулювання. Як доводить світова практика, провідне місце серед таких інструментів посідають саме податкові важелі.

У системі особистого прибуткового оподаткування домінуючу роль відіграє податок з доходів фізичних осіб, з огляду на значний регулюючий потенціал. Проте, як засвідчують результати ґрунтовних досліджень провідних вітчизняних науковців, перехід до пропорційної шкали ставок податку спричинив незадовільний стан виконання ним регулюючої функції. Зокрема, А. І. Кривосаватий наголошує, що сьогодні прибуткове оподаткування населення не є соціально спрямованим, але в повній мірі реалізує фіскальну функцію, що проявляється у значимості прибуткового податку з громадян в дохідній базі бюджетів [1, 209–210]. Поділяючи аналогічну позицію, С. В. Каламбет, В. В. Буряковський, О. О. Кухарєва доводять, що введення єдиної ставки податку має дискримінаційний характер, оскільки знизило податкове навантаження для громадян, що отримують високі доходи в значно більшій мірі, ніж для осіб, доходи яких не досягають прожиткового мінімуму [2, 75]. Відтак є очевидним, що подальше удосконалення системи прибуткового оподаткування повинно здійснюватись у напрямку підвищення ефективності використання соціально-регулюючого впливу податку з метою створення сприятливих умов для зростання рівня реальних доходів населення.

Аналізуючи фіскальну значимість податку з доходів фізичних осіб, відмітимо значний вплив проведеної реформи у сфері особистого оподаткування на динаміку питомої ваги податку у ВВП та у податкових надходженнях зведеного бюджету. Представлені в табл. 1 дані вказують на позитивну динаміку частки податку з доходів фізичних осіб у ВВП в період з 2004 р. (моменту його впровадження) до 2009 р. Станом на 2009 р. майже 4,86% ВВП перерозподіля-

Таблиця 1

Фіскальна роль податку з доходів фізичних осіб в Україні за період 2000–2009 рр.*

Показник	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
ВВП, млн. грн.	170070	204109	225810	267344	345113	441452	544153	720731	948056	914720
ПДФО (до 2004 р. – прибутковий податок з громадян), млн. грн.	6395	8801	10847	13548	13241	17346	22791	34782	45896	44485
Частка ПДФО у ВВП, %	3,76	4,31	4,40	5,06	3,84	3,93	4,19	4,83	4,84	4,86
Податкові надходження ЗБУ, млн. грн.	25130	31318	36717	45393	54321	63168	98065	125743	161264	191381
Частка ПДФО у податкових надходженнях ЗБУ, %	25,44	28,10	29,54	29,85	24,38	27,46	23,24	27,66	28,46	23,20

* Складено на основі даних Державного комітету статистики та Державного казначейства України [3; 4].

ється за допомогою цього податку, що на 1,02 відсоткових пункти більше, ніж у 2004 р.

Слід звернути увагу також на той факт, що питома вага податку з доходів фізичних осіб у податкових надходженнях Зведеного бюджету України досягнула свого максимуму у 2008 р. – в період розгортання фінансової та економічної кризи, і становила 28,46%. На нашу думку, така ситуація виникла унаслідок поточної економічної політики, основні заходи якої були спрямовані на збільшення видатків соціального спрямування.

Так, за даними Міністерства фінансів та Державного казначейства України видатки соціального спрямування загального фонду державного бюджету у 2008 р. становили 85220,5 млн. грн., що на 32021,0 млн. грн. або на 60,2% перевищує річний показник 2007 р. У тому числі видатки на оплату праці працівників бюджетних установ зросли на 32,6% порівняно з 2007 р. до 30938,4 млн. грн. Загалом, питома вага видатків соціального спрямування у сумі видатків загального фонду державного бюджету у 2008 р. становила 44,1% проти 38,9% у 2007 р. [5].

Динаміка надходжень податку з доходів фізичних осіб та її тісна залежність від зміни середньомісячної (номінальної) заробітної плати показані на рис. 1.

Як видно з рис. 1, темпи зростання податку з доходів фізичних осіб та індексу номінальної заробітної плати до 2004 р. практично ідентичні. Проте із запровадженням плоскої шкали оподаткування доходів громадян надходження до бюджету мали негативну динаміку. Таким чином, надходження податку зменшились на 2,3% і становили 13241 млн. грн. проти 13548 млн. грн. у 2003 р.

У 2007 р. надійшло податку з доходів фізичних осіб до зведеного бюджету у сумі 34782,1 млн. грн., що становить 104,2% плану на рік. Порівняно з 2006 р. надходження збільшились на 11990,9 млн. грн., або на 52,6%. Такі коливання у динаміці пояснюються закінченням терміну дії у перехідному періоді ставки оподаткування 13% від об'єкта оподаткування (стаття 22.3 Закону України від 22.05.2003 № 889-IV “Про податок з доходів фізичних осіб”) та вступом у дію ставки у розмірі 15%, а також введенням з 1 січня 2007 р. оподаткування доходів платників від продажу або обміну нерухомого, рухомого майна, отриманих спадщини чи подарунків.

Для повноти аналізу необхідно врахувати також інфляційний вплив на рівень доходів фізичних осіб, що відображається показником реальної заробітної плати. Саме

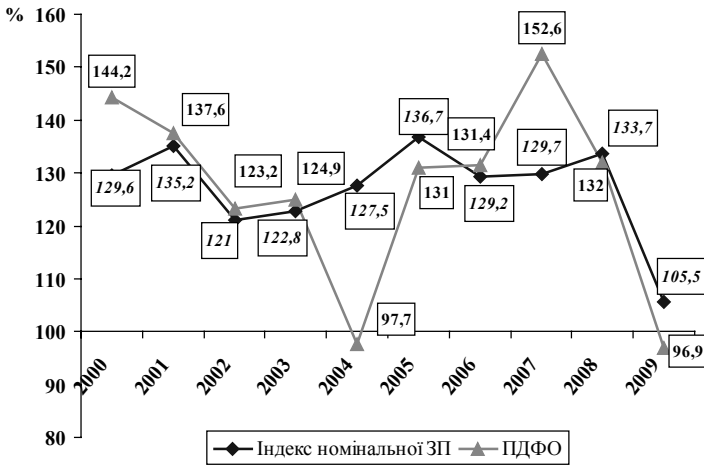

Рис. 1. Темпи зростання надходжень податку з доходів фізичних осіб та номінальної заробітної плати у 2000–2009 рр.*

* Складено на основі [3; 4].

він характеризує купівельну спроможність номінальної заробітної плати під впливом змін споживчих цін на товари і послуги та рівня податків й обов'язкових платежів. Аналізуючи дані рис. 2, необхідно зазначити, що динаміка темпів приросту реальної заробітної плати з 2005 р. має спадну тенденцію, на протилежну рівню інфляції, що з року в рік нарощує обсяги і у 2008 р. зріс на 22,3 відсоткових пункти порівняно з попереднім роком.

Зазначимо, що реальні доходи, а відповідно, і купівельна

спроможність населення зростала до 2008 р. включно, але значно нижчими темпами, ніж індекс інфляції та надходження податку з доходів фізичних осіб. Проте у 2009 р. соціально-економічна ситуація в країні значно погіршилась, про що зокрема свідчить негативна динаміка темпу зростання індексу реальної заробітної плати, показник якої зменшився на 9,1 відсоткових пункти порівняно з 2008 р.

Досвід фінансової політики останніх років свідчить, що заходи прямої соціальної

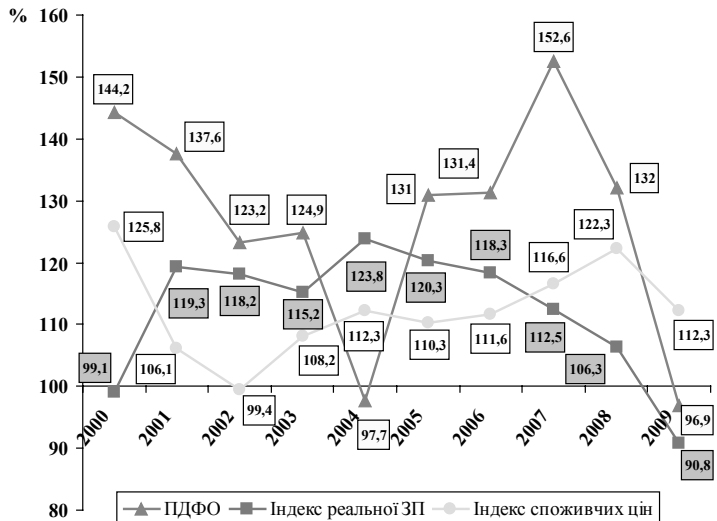

Рис. 2. Темпи зростання надходжень податку з доходів фізичних осіб та індексів реальної заробітної плати і споживчих цін у 2000–2009 рр.

* Складено на основі [3; 4].

підтримки Урядом рівня доходів громадян під час економічного спаду виявилися неефективними, що позначилось як на скороченні податкових надходжень бюджетів, так і на зниженні рівня споживання товарів та послуг. Разом з тим вважаємо, що механізм податку з доходів фізичних осіб передбачає пільгове оподаткування, що сприяє полегшенню податкового навантаження на доходи громадян, але водночас і не чинить істотного впливу на бюджетну ефективність податку.

Зокрема, Законом України “Про податок з доходів фізичних осіб” від 22.05.2003 № 889-IV установлено права платника податку на податковий кредит, тобто зменшення загального річного доходу на частину витрат, здійснених на освіту, охорону здоров'я, страхування, сплату відсотків за іпотечним кредитом, благодійництво та інші видатки, у регламентованих Законом розмірах [4]. Підставою для нарахування платнику податкового кредиту є відображення ним у річній декларації конкретних сум витрат, підтверджених документально. Податковий кредит – це своєрідна податкова пільга, оскільки на його суму дозволяється зменшити оподатковуваний дохід платника.

При цьому Закон встановлює певні обмеження права на нарахування податко-

вого кредиту. Так, податковий кредит може бути нарахований лише резидентом, що має індивідуальний ідентифікаційний номер. Загальна сума нарахованого податкового кредиту не може перевищувати суми загального оподаткованого доходу платника податку, отриманого протягом звітного року як заробітна плата.

Як видно з рис. 3, правом на податковий кредит за результатами 2005 р. скористалися близько 240 тис. громадян, 2006 р. – 202 тис., 2007 р. – 195 тис., а вже за результатами 2008 р. – близько 190 тис. громадян. Тобто, простежується чітка тенденція до зменшення кількості осіб, що скористалися своїм правом на зменшення оподаткованого доходу на суму здійснених витрат.

При цьому зазначеним особам за результатами 2005 р. повернуто з бюджету близько 50 млн. грн., за результатами 2006 р. – понад 64 млн. грн., 2007 р. – понад 76 млн. грн., 2008 р. – близько 90 млн. грн. (рис. 4).

Порівнюючи дані, приходимо до висновку, що сума податкового кредиту у розрахунку на одну особу збільшується, при тому, що кількість осіб, які скористались законодавчим правом компенсувати частку своїх витрат, скоротилась.

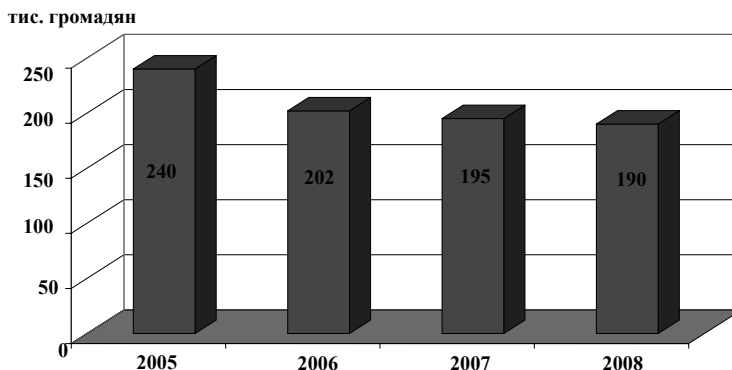

Рис. 3. Кількість громадян, що подали податкові декларації для реалізації права на податковий кредит у 2005–2008 рр. *

* Складено на основі [7–9].

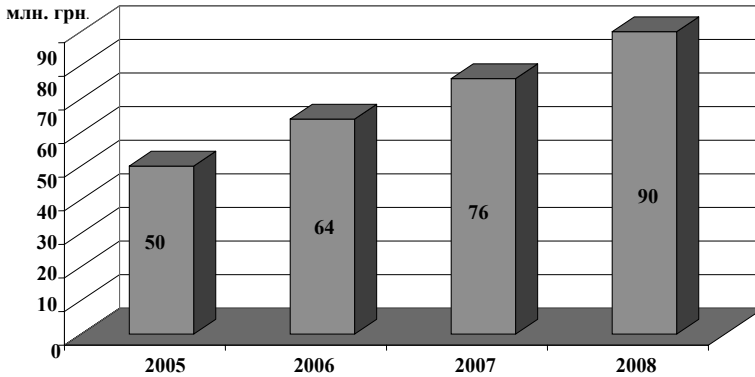

Рис. 4. Суми відшкодованого податку з доходів фізичних осіб внаслідок реалізації громадянами права на податковий кредит у 2005–2008 рр.*

* Складено на основі [7–9].

Збільшення розміру відшкодованих платникам сум податку пояснюється розширенням спектра витрат, що дозволено відносити до складу податкового кредиту.

Поряд з цим однією із основних причин зменшення бажаних скористатися правом податкового кредиту є необхідність проходження процедури заповнення та подання річної декларації, яка сьогодні є досить складною та громіздкою для платника, а також проходження перевірки задекларованих даних. При цьому кошти платнику повертаються лише за результатами звітного року протягом 60 днів після подання декларації, а враховуючи постійно зростаючу інфляцію в умовах світової фінансової кризи, купівельна спроможність повернутих коштів значно падає.

Ще одним проблемним аспектом практики повернення податкового кредиту є той факт, що податок із доходів окремих фізичних осіб протягом року зараховується до бюджетів кількох адміністративних одиниць (за місцем отримання доходів), а повернення надміру сплаченого податку, у тому числі у зв'язку з нарахуванням податкового кредиту, здійснюється з місцевих бюджетів за місцем проживання таких громадян.

Зважаючи на вищевикладене, доходимо висновку, що порядок реалізації громадянами свого права на податковий кредит потребує реформування з метою усунення зазначених недоліків. Тому пропонуємо наступні шляхи покращення ефективності механізму пільгового оподаткування доходів фізичних осіб:

- скоротити терміни, за наслідками яких виникає право на податковий кредит, зі звітного року до місяця, що в свою чергу дозволить громадянам своєчасно отримувати додаткові кошти для задоволення власних потреб;

- зобов'язання документально оформляти податковий кредит перенести на працеводців, внаслідок чого відпаде необхідність подання декларації для отримання податкового кредиту самим платником та стимулюватиме до підвищення рівня заробітної плати, розмір якої впливає на розмір допустимих витрат, що включаються до складу податкового кредиту;

- удосконалити порядок розрахунку оподаткованого доходу (заробітної плати) – вивести з-під оподаткування окрім внесків до соціальних фондів та податкової соціальної пільги суму нарахованого податкового кредиту;

– розширити можливості громадян для отримання податкового кредиту шляхом збільшення кількості витрат, які можна відносити на податковий кредит.

Впровадження зазначених змін сприятиме спрощенню процедури повернення податкового кредиту, позбавить платників необхідності тривалого очікування компенсації коштів, стимулюватиме громадян до підвищення свого освітнього та соціально-побутового рівня, що, в свою чергу, дозволить частково нівелювати наслідки негативного впливу кризи та позитивно вплине на рівень доходів фізичних осіб. Подальше вдосконалення діючого механізму пільгового особистого оподаткування фізичних осіб, на нашу думку, сприятиме посиленню регулюючої функції податку, адекватному викликам світової фінансово-економічної кризи.

Література

1. Крисоватий А. І. *Теоретико-організаційні домінанти та практика реалізації податкової політики в Україні: Монографія.* – Тернопіль: Карт-блани, 2005. – 371 с.
2. Каламбет С. В., Буряковський В. В., Кухарева О. О. *Податкове регулювання доходів фізичних осіб: Моногр.* – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2005. – 130 с.
3. *Річні звіти про виконання ЗБУ по доходах.* – Офіційний веб-сайт Комітету ВРУ з питань бюджету. – Режим доступу: <http://budget.rada.gov.ua/>
4. Офіційний веб-сайт Державного комітету статистики України. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
5. Пояснювальна записка до звіту про виконання ДБУ за 2006 рік. – Офіційний веб-сайт Комітету ВРУ з питань бюджету. – Режим доступу: <http://budget.rada.gov.ua/>
6. Закон України “Про податок з доходів фізичних осіб” від 22 травня 2003 року № 889-IV. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/>
7. *Діяльність Державної податкової служби України за 2006 рік: Статистичний бюлетень / Відпов. за вип. В. І. Ніколайченко.* – К.: ДПА України, 2007. – 132 с.
8. *Діяльність Державної податкової служби України за 2007 рік: Статистичний бюлетень / Відпов. за вип. В. І. Ніколайченко.* – К.: ДПА України, 2008. – 86 с.
9. *Діяльність Державної податкової служби України за 2008 рік: Статистичний бюлетень / Відпов. за вип. В. І. Ніколайченко.* – К.: ДПА України, 2009. – 78 с.